

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ПОМИЛОК В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТА-ПОЧЕРКОЗНАВЦЯ

УДК: 343.148

Свобода Є.Ю.,
кандидат юридичних наук,
Національна академія
внутрішніх справ

Анотація: У статті сформульовано поняття помилки та проаналізовані причини виникнення експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця, запропоновані можливі шляхи їх попередження

Ключові слова: помилка, висновок експерта, почеркознавча експертиза, недоліки в діяльності експерта-почеркознавця, шляхи подолання експертних помилок

В умовах формування правової держави в Україні значно зростає роль судової експертизи в судочинстві при пізнанні механізму вчинення злочину і отриманні науково обґрунтованих доказів. Проте, створенню надійної доказової бази заважають помилки судових експертів при проведенні досліджень. Судові експерти, як і суб'єкти будь-якої іншої галузі людської діяльності, не застраховані від неправильних рішень. Помилки були і залишаються об'єктивною реальністю. Це не виключає необхідності намагання їх подолати, оскільки помилки експерта можуть викликати цілий комплекс негативних наслідків.

Помилки як негативне явище все ще зустрічаються в експертній практиці, становлячи щорічно 0,5-1% від усіх експертиз [1, 230]. Ефективному їх подоланню може сприяти вирішення наявних у професійній судово-експертній діяльності проблем правового, методологічного і організаційно-управлінського характеру.

Розробка проблеми помилок в діяльності судових експертів при проведенні досліджень, була розпочата порівняно недавно. Окремі аспекти проблеми у свій час були піддані аналізу в працях ряду авторів. Позитивно оцінюючи роботу вчених, які внесли значні здобутки у розробку даної проблеми, необхідно, разом з тим зауважити, що не всі її аспекти досліджені та достатньо повно отримали своє вирішення. У літературі з криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалась лише з окремих позицій. У загальному виді поняття, причини, класифікацію експертних помилок розглядали у своїх роботах В.М. Абрамова, Р.С. Белкін, І.Г. Вермель, А.І. Вінберг, Г.А. Грановський, І.М. Каплунов, Н.І. Клименко, А.В. Кочнева, А.Ю. Краснобаєва, Г.Є. Макушкіна, Н.А. Паліашвілі, А.К. Педенчук. На існування проблем помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Л.М. Бедрін, М.А. Броннікова, А.А. Вінберг, Н.М. Дяченко, А.Ю. Комісаров, Г.В. Кружкова, А.А. Солохін. Однак проблема й сьогодні не отримала глибокого і всебічного розгляду. Помилки у експертній практиці залишаються нерідким явищем.

Експертна помилка – явище не просте, характеризується сукупністю ознак.

Вивчення та аналіз всіх відомих у літературі визначень експертної помилки, дозволяє запропонувати своє формулювання: експертна помилка – це не-

навмисні неправильні судження, дії чи бездіяльність судового експерта в процесі експертного дослідження, що реалізуються у висновках через неправильне отримання і переробку інформації на рівні відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, джерелом котрих можуть бути психічні, соціальні, біологічні якості експерта як фахівця у певній галузі знань [2; 4; 5; 6; 8].

Помилкою вважаються тільки такі неправильні дії або бездіяльність експерта, котрі реалізовані у висновку експертизи, і можна стверджувати, що йдеться про верифікацію експертних висновків з метою визначення їх правильними або помилковими щодо їх використання в судочинстві як джерела доказів по кримінальних, цивільних, господарських чи адміністративних справах.

Таким чином, помилка – досить поширене явище і потенційно притаманна будь-яким видам діяльності, що пояснює різноманітні підходи до її визначення. Можна передбачити, що і судовий експерт не може уникнути помилок, які матимуть свої специфічні риси. Однак наявність загальних принципів діяльності визначає і загальну сутність, механізм виникнення, характерні для помилок суб'єктів будь-якого виду діяльності без урахування її специфічності.

При здійсненні судочинства для встановлення істини у справі завжди було важливим створення надійної доказової бази. Серед джерел доказів особливе місце належить висновку судового експерта, який дозволяє отримати науково обгрунтовані докази. Такими вони будуть лише у разі правильного вирішення поставлених перед експертом завдань. Гарантією правильності висновку є адекватність пізнання об'єктів експертизи на підставі норм закону. Головним завданням пізнавальної діяльності експерта є одержання достовірного знання, що адекватно відображує об'єкт, який пізнається. Однак на діяльність експерта в процесі пізнання впливає цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, які можуть сприяти виникненню помилок, які тягнуть низку негативних наслідків при здійсненні судочинства. В зв'язку з цим постає проблема мінімізації експертних помилок у висновках експертів. Вирішити її можливо шляхом аналізу процесу пізнання і виявлення тих чинників, які є умовою і можуть стати причиною формування помилкового висновку.

Р.С. Белкін, Н.І. Клименко, А.Ю. Краснобаєва [4; 5; 6] дотримуються точки зору, що походження помилок експерта може бути зумовлене двома факторами: об'єктивними умовами, тобто такими, що не залежать від експерта, і суб'єктивними, які кореняться у способі мислення і діях експерта. Крім того, такий поділ умов носить умовний характер, оскільки

суб'єктивні помилки самі мають об'єктивне підґрунтя.

Аналіз експертної практики експертних підрозділів МВС України свідчить, що помилкові висновки почеркознавчих експертиз зустрічаються достатньо часто. Можливість виникнення помилок залежить від різних причин. Це складність самого об'єкта дослідження-почерку, який формується під впливом різних зовнішніх та внутрішніх факторів; складність завдань, що вирішуються (тексти, що виконані навмисно зміненним почерком, у незвичайних умовах; короткі тексти та підписи і таке ін.). Правильне вирішення завдань залежить від інтелекту експерта, його зацікавленості, бажання займатися почеркознавчими дослідженнями, ставлення до роботи, досвіду, особистісних якостей, умов роботи.

Найбільш поширеними недоліками, що достатньо часто зустрічаються у висновках при проведенні почеркознавчих експертиз є:

1. Порушення методичних правил оформлення висновку: невірний опис реквізитів досліджуваного документу; у тексті висновку не відмічається факт незвичайного виконання рукопису, хоча відмічаються ознаки порушення координації рухів, уповільненого темпу й т. ін.; не відображується діагностичне дослідження; необгрунтовано скорочується дослідницька частина висновку, замість опису виявленої сукупності ознак, вказується посилання на розробку загальних та окремих ознак.

2. Виконання досліджень при недостатності порівняльних матеріалів як з точки зору якості так і з точки зору кількості. Закон (ст. 77 КПК України) надає право експерту запрошувати додаткові матеріали. Це відноситься як до матеріалів справи, додаткових відомостей про особу, умови виконання рукописів чи підписів так і до порівняльних матеріалів. Однак експерти не реалізують такі можливості в процесі дослідження й виконують експертизи при обмежених порівняльних зразках. Ігноруються вимоги відповідності зразків досліджуваним документам не тільки за умовами виконання (аналогічний пишучий прилад, поза, освітлення і таке ін.), а за кількістю зразків. Не перевіряється достовірність порівняльних зразків шляхом їх співставлення між собою. При неможливості отримати додаткові необхідні порівняльні матеріали або відомості щодо умов виконання рукопису або підпису експерт має право поставити до відома орган, що призначив експертизу, про неможливість вирішити питання по суті із складанням відповідного письмового повідомлення (ст. 77 КПК України) [7, 143–145].

3. Необґрунтованість висновків або їх невідповідність дослідницькій частині. Нерідко висновки експерта не випливають з дослідницької частини, тобто сукупність ознак, що виявлені, не дає підстав для твердження про конкретний факт виконання підпису чи тексту певною особою, тому що в неї включені ознаки з малою ідентифікаційною значущістю; у сукупність ідентифікаційних ознак включаються діагностичні (при дослідженні зміненого почерку, або рукописів, що виконані у незвичайних умовах). При дослідженні підписів в основу висновку береться мала кількість ознак. Іноді висновки формуються на підставі матеріалів справи.

Найчастіше причинами необґрунтованих висновків є невміння виявляти, вивчати й оцінювати ідентифікаційні ознаки почерку.

Від правильного виявлення і ретельного вивчення ознак залежить у подальшому їх оцінка і включення до ідентифікаційної сукупності, яка є основою висновку експерта.

При виявленні й вивченні ознак експерти повинні враховувати їх стійкість, частоту зустрічальності, взаємозв'язок і варіаційність. Оцінка проводиться на всіх етапах дослідження, але найбільшу складність вона набуває після порівняльного дослідження, тобто після того, як будуть встановлені збіги й розбіжності ознак. На цій стадії експерт остаточно з'ясовує ідентифікаційну значимість виявлених ним раніше ознак і всіх їх варіантів і, залежно від оцінки, формує свій висновок.

Недоліки при виявленні ознак та їх оцінці. В результаті надаються необґрунтовані висновки: замість категоричного негативного – категоричний позитивний і навпаки.

Найчастіше це такі недоліки:

1) у досліджуваному почерку виділяються тільки співпадаючі ознаки або тільки такі, що розрізняються, у той час коли слід було виділити ті й інші, і надати їм оцінку;

2) виявляються не всі необхідні для ідентифікації співпадаючі (або такі, що розрізняються) ознаки;

3) невірно оцінюються виявлені ознаки: співпадаючі ознаки оцінюються як такі, що розрізняються, й навпаки; не враховується ідентифікаційна цінність ознак: у основу висновку кладуться ознаки, які часто зустрічаються у почерках різних осіб.

4. Довільна термінологія при опису ознак. Наявність сьогодні й досвідчені експерти використовують термінологію, котра не відповідає загальноприйнятій. Нова класифікація ознак почерку прийнята у

1987 році. Але багато експертів (в основному ті, які отримали освіту багато років тому), не бажають перейти на опис ознак за новою системою, а часто навіть заперечують її існування. Довільна термінологія заважає слідчому або суду правильно зрозуміти викладене, що знижує доказове значення висновку експерта [7, 143–145].

5. Не виконуються попередні розробки почерку та підписів. Такі розробки є засобом фіксації результатів роздільного та порівняльного дослідження. Вони виконують роль своєрідних моделей властивостей почерку. За допомогою розробок експерт у значній мірі гарантує себе від втрати інформації, що обумовлена короткочасністю пам'яті [3, 33–38].

Вказані недоліки нерідко призводять до помилок, причинами яких є: недостатні досвід та кваліфікація експертів-почеркознавців, порушення вимог рекомендованих методик, недостатність порівняльних матеріалів, велике навантаження, особистісні якості експерта, вплив думок інших експертів та матеріалів справи.

Важливе значення має можливість своєчасного виявлення помилок у висновках експертів. Воно може здійснюватися в результаті контролю керівника експертної установи (підрозділу) і самоконтролю експерта [1, 230–232].

Ефективність роботи в обох випадках може бути знижена в результаті дії як об'єктивних так і суб'єктивних факторів. Напружений робочий графік керівника, обмежений час при ознайомленні з висновком не дозволяє детально простежити весь процес дослідження, особливо при виконанні складних і багато об'єктних експертиз. Нерідко така робота зводиться до аналізу дотримання методичних рекомендацій з оформлення висновку.

Іншою причиною, що впливає на ефективність контролю є те, що в практичних підрозділах керівники дуже часто не мають, на жаль, спеціальної підготовки в галузі судово-почеркознавчих досліджень, або мають недостатню кваліфікацію, що виключає можливість здійснення контрольних функцій за якістю проведених досліджень. У цьому випадку дуже важливим є уміння керівника проводити обговорення на високому професійному рівні, не порушуючи принципу самостійності експерта.

У процесі самоконтролю експерт повинний викласти результати проміжних етапів з остаточними висновками, перевірити дотримання вимог методики, усунути логічні протиріччя при складанні висновку.

Не менш важливим аспектом є визначення шляхів

попередження появи експертних помилок. Представляється доцільним зупинитися на наступних моментах.

1. Особливості проведення почеркознавчих досліджень визначають значимість професійного підбору кадрів. Наявність необхідних професійних якостей можна з'ясувати за результатами відповідних співбесід, тестувань із залученням психологів

2. Необхідність подальшого удосконалювання системи навчання обумовила створення єдиного центру підготовки експертів в галузі судово-почеркознавчої експертизи для системи МВС України. Сьогодні таким центром стала Національна академія внутрішніх справ України. Однак слід звернути увагу на тривалість підготовки таких спеціалістів, котра не обумовлює накопичення необхідного досвіду для самостійного виконання досліджень. На підставі аналізу багаторічної практики ще у 1973 р. В.Ф. Орлова звертала увагу на те, що «експертом-почеркознавцем можна стати лише виконуючи експертизи під керівництвом та контролем кваліфікованого експерта протягом 1–2 років». Для забезпечення найбільшої ефективності до навчального процесу варто залучати кваліфікований викладацький склад, спеціалістів експертної служби МВС України, а також судово-експертних установ системи Міністерства юстиції.

3. Важливою складовою частиною підготовки фахівців є стажування, при проведенні якого необхідно створити оптимальні умови випускникам. Удосконалювання набутих у процесі навчання навичок у практичних підрозділах дозволить надалі уникнути багатьох помилок.

4. Неправильна організація праці і надмірна завантаженість, обмежені терміни виконання досліджень можуть слугувати причиною поверхневого дослідження з порушенням методики, що часто призводить до формулювання невірних висновків.

Крім того, неправильне планування роботи експерта викликає нервову напругу й стреси, що впливають на морально-психологічний клімат у колективі і не сприяють взаємодії при вирішенні складних задач.

5. Задачею удосконалювання експертної практики є підвищення професійного рівня експертів-почеркознавців. Для цього необхідно створення відповідного технічного оснащення робочих місць, систематичне забезпечення методичною літературою, участь у наукових розробках, проведення науково-практичних семінарів, конференцій, підготовка узагальнень експертної практики з аналізом помилок у висновках експертів і рекомендаціями з їх усунення.

Перераховані моменти не вичерпують можливостей з виявлення й попередження експертних помилок, але дозволяють намітити основні шляхи здійснення такої роботи. У той же час кожний з моментів може стати об'єктом самостійних наукових розробок, що також буде служити удосконаленню експертної діяльності.

Вирішення проблеми подальшої оптимізації судово-експертної діяльності також передбачає вдосконалення експертних методів і методик та їх інструментальної бази, створення сучасних судово-експертних технологій, робочих місць експерта, автоматизованих інформаційних систем, банків даних, створених на базі даних електронних та інформаційних систем, які підлягають, за вимогами статті 8 Закону України «Про судову експертизу», атестації та державній реєстрації.

Необхідно підтримати думку Абрамової В.М. про те, що одним із основних напрямків подолання помилок є вдосконалення організаційно-управлінського аспекту судово-експертної діяльності шляхом створення системи управління якістю судових експертиз, яка має два рівні [1, 230–232]. Перший – утворює загальна система підвищення якості судово-експертної діяльності співробітників державних спеціалізованих установ судової експертизи у відповідності з їх спеціалізацією на підставі Закону України «Про судову експертизу». Її елементами є: система підвищення професійного рівня фахівців судово-експертних установ в межах їх спеціалізації (підготовка і перепідготовка, атестація); узагальнення експертної практики по видах експертиз (напрямах), тобто вдосконалення кадрового забезпечення судово-експертної діяльності.

Другий рівень – це оперативний контроль всього технологічного ланцюга, починаючи від призначення експерта і до відправлення експертизи з судово-експертної установи. Особливого значення набуває контроль керівника за висновками. Ретельна перевірка їх обґрунтованості сприятиме скороченню кількості таких висновків і запобігатиме тим самим зменшенню потенційних латентних помилок судового експерта, які можуть бути виявлені пізніше, при проведенні повторних експертиз.

Таким чином, важливим для усунення експертних помилок в почеркознавчому дослідженні є вдосконалення сукупності елементів: навчання, нормативно-правової бази, технічного та методичного забезпечення. Не припуститися експертної помилки можна лише за умови чіткого дотримання методики судово-почеркознавчої експертизи, достатньої кваліфікації, обізнаності у почеркознавстві та наявності достатнього досвіду роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамова В.М. Возможности выявления и предупреждения экспертных ошибок / В.М. Абрамова // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю: тези доп. наук.-практ. конференції. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – С. 230-232.
2. Абрамова В.М. Поняття помилки судового експерта / В.М. Абрамова // Вісник Академії правових наук. – Х.: Право, 2002. – № 3 (30). – С. 172-179.
3. Абрамова В.М. Причины возникновения ошибок в діяльності експертів-почеркознавців та можливості їх попередження / В.М. Абрамова, Є.Ю. Свобода // Сучасні проблеми судово-почеркознавчої експертизи та шляхи її вдосконалення: тези доп. навчально-методичного семінару. – К.: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, 2002. – С. 33-38.
4. Белкин Р.С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р.С. Белкин, А.К. Педенчук // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы: сб. науч. трудов. – М.: ВНИИСЭ, 1987. – С.59-66.
5. Грановский Г.Л. Природа, причины экспертных ошибок и пути их устранения / Г.Л. Грановский. // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы: Экспресс-информация. – М.: ВНИИСЭ, 1983. – Вып. 2. – С.1-9.
6. Клименко Н.И. Экспертные ошибки и их причины / Н.И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. Респ. межведомственный научно-методический сборник. – К.: Вища школа, 1988. – Вып. 37. – С.35-38.
7. Краснобаева А.Ю. К вопросу об экспертных ошибках и их классификации / А.Ю. Краснобаева // Российское законодательство и правоприменительная деятельность органов внутренних дел: тезисы докладов межвуз. науч.-практ. конференции. – Ростов-на-Дону: РВШ МВД России, 1995. – С.131-134.
8. Осика І.В. Рецензування як один із засобів удосконалення практики виконання судово-почеркознавчих експертиз / І.В. Осика, В.М. Абрамова // Криміналістичний вісник: науково-практичний збірник. – К.: Держ. наук.-дослід. експертно-криміналістичний центр МВС України; Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – Вип. 2. – С. 143-145.
9. Якушин В.А. Ошибка и её уголовно-правовое значение. / В.А. Якушин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1998. – 128 с.

**ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ
И ВОЗМОЖНОСТИ
ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЭКСПЕРТНЫХ
ОШИБОК В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ЭКСПЕРТА-ПОЧЕРКОВЕДА**

Свобода Евгения Юрьевна

Аннотация: Автор в статье формирует понятие «ошибка», анализирует наиболее распространённые типичные ошибки в деятельности эксперта-почерковеда, рассматривает возможности по их предупреждению.

Ключевые слова: ошибка, экспертная ошибка, типичные ошибки в почерковедческой экспертизе, пути преодоления экспертных ошибок.

**THE ORIGIN
OF THE EXPERT MISTAKES
IN THE HANDWRITING WORK
AND THE WAYS OF THEIR
OVERCONING**

Svoboda Yevgeniya

Summary: The word «mistake» is formed in this article, the typical mistakes in the handwriting expert work are analyzed the ways of expert mistakes are distinguished.

Keywords: mistake, expert mistake, typical mistake in examination, expert mistakes elimination preconditions.